

РОЗДІЛ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.2

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА ВЕТО ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАКОНІВ, ПРИЙНЯТИХ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ

THE LEGAL IMPLICATIONS OF THE PRESIDENT OF UKRAINE VETO ON LAWS PASSED BY THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE

Багряк А.С.,
*здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
заслужений юрист України,
юрисконсульт ТОВ «Юридичне агентство «Юкон»*

У статті визначено правові наслідки, які можуть виникнути під час застосування права вето Президентом України щодо законів, прийнятих Верховною Радою України; охарактеризовано матеріальні та процесуальні правові наслідки застосування права вето; проаналізовано статистичні дані щодо наслідків застосування права вето Президентом України й виділено ті з них, які найчастіше мають місце на практиці.

Ключові слова: Президент України, вето Президента України, правові наслідки, конституційно-правове регулювання.

В статье определены правовые последствия, которые могут возникнуть при применении права вето Президентом Украины относительно законов, принятых Верховной Радой Украины; охарактеризованы материальные и процессуальные правовые последствия применения права вето; проанализированы статистические данные о последствиях применения права вето Президентом Украины и выделены те из них, которые чаще всего имеют место на практике.

Ключевые слова: Президент Украины, вето Президента Украины, правовые последствия, конституционно-правовое регулирование.

In the article the legal consequences that may arise in the application of the veto by the President of Ukraine on laws passed by the Verkhovna Rada of Ukraine; characterized material and procedural legal consequences of a veto; analyzed statistics on the effects of the veto President of Ukraine and highlighted those most frequently occur in practice.

Key words: President of Ukraine, President's veto, legal consequences, constitutional and legal regulation.

Актуальність теми. Застосування права вето Президентом України має конкретні правові наслідки, які безпосередньо впливають на результати законотворчої діяльності Верховної Ради України. Тому, використовуючи це право, Президент контролює якість змісту законів, їхню конституційність, економічну та соціальну обґрунтованість тощо.

Отже, правові наслідки є тим елементом конституційно-правового механізму його застосування, який визначає кінцеві результати реалізації відповідного права Президента України. Їх аналіз дасть змогу простежити ефективність і реальні наслідки застосування Президентом свого права вето.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, присвячених правовим наслідкам застосування права вето Президентом України, що в поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу цього питання зумовлює важливість і своєчасність статті.

У вітчизняній науці конституційного права окремі аспекти застосування права вето главою держави на теоретичному рівні досліджували такі науковці, як

Д.М. Белов, Я.О. Берназюк, М.В. Білак, Ю.П. Битяк, О.В. Бойко, А.З. Георгіца, Г.І. Дутка, В.П. Єрмолін, Н.А. Жук, М.І. Зелінська, А.В. Карлович, Л.Т. Кривенко, Л.М. Легін, Д.В. Мазур, Г.В. Макаров, П.Т. Манюк, В.Ф. Погорілко, С.Г. Серьогіна, О.Ф. Скакун, С.В. Скіць, Т.В.Скомороха, І.Є. Словська, В.В. Сухонос, В.М. Шаповал, В.А. Шатіло, В.Д. Яворський та інші. Однак комплексні дослідження, присвячені правовим наслідкам застосування права вето Президентом України, наразі відсутні.

Метою статті є визначення й уніфікація правових наслідків застосування права вето Президентом України. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: проаналізувати положення Конституції України, щоб визначити наслідки застосування права вето Президентом України; на основі вивчення різних наукових підходів до вирішення цього питання уніфікувати різні види правових наслідків застосування права вето; проаналізувати статистичні дані щодо наслідків застосування права вето Президентом України та виділити ті з них, які найчастіше мають місце на практиці.

Виклад основного матеріалу. Ст. 94 Конституції України визначено, що наслідком застосування права вето Президентом України є повернення його на повторний розгляд до Верховної Ради України [1]. Рішенням Конституційного Суду України від 07 липня 1998 р. № 11-рп/98 було роз'яснено ч. 4 ст. 94 Конституції України. Зокрема, Конституційний Суд України дійшов висновку, що застосоване Президентом України вето щодо прийнятого закону своїм юридичним наслідком має скасування останніх результатів голосування за нього й відкриття процедури його повторного розгляду у Верховній Раді України, яка має право враховувати або не враховувати пропозиції Президента України до закону і прийняти його знову. Урахування цих пропозицій Верховною Радою України є конституційною передумовою підписання та офіційного оприлюднення закону Президентом України [2].

Отже, виходячи з наведеного тлумачення змісту ч. 4 ст. 94 Конституції України, можна дійти висновку, що в найбільш загальному вигляді правовими наслідками застосування права вето Президентом є такі:

- 1) скасування результатів голосування за закон, що надісланий на підписання Президенту України;
- 2) відкриття процедури повторного розгляду закону, але вже з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України;
- 3) прийняття або відхилення Верховною Радою України пропозицій і зауважень Президента України;
- 4) повторне прийняття закону в новій (з урахуванням пропозицій і зауважень Президента) або в попередній (без урахування відповідних пропозицій і зауважень) редакції.

У зв'язку з цим В.Ф. Погорілко, Л.Т. Кривенко та ін. зазначають, що вето Президента України стає над законом, перешкоджає введення його в дію [3, с. 17]. Однак погодитись із такою думкою складно з позиції як науково-правової теорії, так і юридичної техніки, адже, як відомо, закон має найвищу юридичну силу, в Україні діє принцип верховенства права. Крім того, право вето Президента України має відносний, а не абсолютний характер. Тому говорити про те, що воно стоїть над законом не можна, оскільки це не відповідає правовій дійсності.

У науковій літературі пропонуються різні варіанти конкретизації й узагальнення правових наслідків застосування права вето главою держави. Розглянемо деякі з них.

Так, А.Н. Шохін вважає, що якщо розбіжності мають принциповий характер, тобто Президент України не згоден із самою концепцією законопроекту, то можна замислитися й про доцільність його прийняття взагалі (бо в нього дуже мало шансів коли-небудь стати законом). Якщо ж розбіжності не настільки глибокі, то можна намітити шляхи переробки тексту законопроекту під час підготовки його до другого читання [4, с. 63]. Отже, науковець фактично вказує на те, що глава держави має принциповий і вирішальний вплив на хід законотворчої діяльності парламенту. Звичайно, застосування права вето Президентом України значно впливає на законотворчість

у державі, однак він не повинен повністю або частково підмінити повноваження єдиного законодавчого органу – Верховної Ради України, не залишаючи їй «права вибору».

Із цього приводу більш удаюю видається думка В.А. Шатіло, який зазначає, що після того, як Президент України повернув закон у парламент із зауваженнями, Верховна Рада може врахувати ці зауваження, доопрацювати закон, повторно його розглянути, схвалити й знову направити Президенту України на підпис. Але вона може й не погодитись із зауваженнями та внести цей закон у попередній редакції на повторний розгляд Верховної Ради, щоб подолати президентське вето. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою не менше як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати й офіційно оприлюднити протягом десяти днів [5, с. 116]. Отже, науковець розмежовує два можливих наслідки застосування права вето за критерієм прийняття або відхилення пропозицій Президента України парламентом.

Подібної думки дотримується А.З. Георгіца. Він указує на те, що опротестований законопроект разом із посланням направляється главою держави парламенту, який може:

- 1) прийняти заперечення глави держави, унести відповідні зміни в законопроект і знову відправити його для отримання санкції («капітуляція»);
- 2) відхилити заперечення глави держави, для чого необхідне повторне схвалення законопроекту кваліфікованою більшістю голосів [6, с. 332].

За юридичними наслідками наданих Президентом України пропозицій щодо прийнятого Верховною Радою та надісланого на підпис закону Я.О. Берназюк запропонував класифікувати пропозиції Президента України так:

- 1) пропозиції, що були враховані Верховною Радою України повністю та зумовили наступне підписання закону главою держави;
- 2) пропозиції, які були враховані Верховною Радою України частково, зумовили згоду глави держави з цим і, відповідно, підписання закону;
- 3) пропозиції, які не були враховані Верховною Радою України, що спричинило ситуацію, за якої парламент не зміг прийняти жодне результативне рішення, що зумовило скасування відповідного закону;
- 4) пропозиції, які не були враховані Верховною Радою України повністю або частково, у зв'язку з подоланням вето Президента України зумовили підписання главою держави цього закону поза його волю [7, с. 64]. На сьогодні запропонована науковцем класифікація, на нашу думку, є найбільш повною й такою, що враховує всі допустимі дії парламенту у випадку повернення закону в порядку застосування права вето Президентом України і їхні результати.

Деякі науковці, досліджуючи питання правових наслідків застосування права вето, більше виходять із процесуальної позиції, зокрема звертаються до процедури подальшої роботи Верховної Ради України із повернутим законом.

Так, Л.І. Дмитрієва справедливо вважає, що в разі відхилення главою держави закону в порядку застосування права вето з'являється ще одна стадія законодавчого процесу [8, с. 102]. Самостійність стадії повторного розгляду закону, повернутого Президентом України в порядку застосування права вето, підтверджується тим, що, по-перше, вона має свої межі (починається надходженням закону від Президента України й закінчується повторним голосуванням у Верховній Раді та визначенням його результатів); по-друге, за результатами проходження цієї стадії закон набуває нової якості, оскільки остаточно може бути прийнятий уже в новій редакції.

О.В. Бойко виділяє такі етапи повторного розгляду закону парламентом після його повернення Президентом України:

1) повернення закону до Секретаріату Верховної Ради із зауваженнями й пропозиціями для повторного розгляду парламентом;

2) проведення нового голосування в парламенті щодо закону загалом;

3) розгляд структурних частин закону, до яких Президент зробив зауваження, а також норм, пов'язаних із ними;

4) якщо Верховна Рада України вносить сформульовані нею поправки до закону, то Президент України може знову повернути виправлений закон до парламенту з новими зауваженнями, а якщо приймає закон (чи відповідну постанову) у незмінному вигляді або із сформульованими Президентом України пропозиціями чи поправками (усіма або їх частиною), Президент України повинен підписати його [9, с. 174]. Запропоновані науковцем етапи розгляду закону варто дещо уточнити в контексті оновленого законодавства.

Зокрема, необхідно зазначити, що на сьогодні процедура повторного розгляду закону, повернутого Президентом України в порядку застосування права вето, регламентована главою 23 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [10].

Аналіз положень цієї глави дає змогу виділити такі етапи повторного розгляду закону, повернутого Верховною Радою України:

1) надходження до Верховної Ради України (її апарату, який функціонує на підставі Розпорядження Голови Верховної Ради «Про затвердження Положення про Апарат Верховної Ради України» від 28 серпня 2011 р. № 769 [11]) закону, направленного на підпис Президенту України та повернутого ним із зауваженнями та пропозиціями;

2) опрацювання пропозицій і зауважень Президента України головним комітетом Верховної Ради України, проведення за необхідності їхньої експертизи й здійснення інших підготовчих дій відповідно до Закону України «Про комітети Верховної Ради України» від 04 квітня 1995 р. [12]. Активну участь в опрацюванні пропозицій Президента України бере секретаріат комітету Верховної Ради, який діє відповідно до Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про затвердження Положення про секретаріат комітету Верховної Ради України» від 22 лютого 2008 р. № 305 [13];

3) підготовка головним комітетом остаточної редакції закону з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України у вигляді порівняльної таблиці, яка містить таке: а) текст статей прийнятого закону, до яких Президент України пропонує внести зміни; б) текст змін, запропонованих Президентом України; в) рішення головного комітету щодо кожної запропонованої пропозиції і його коротке обґрунтування; г) остаточний текст відповідних статей, частин або пунктів статей, який рекомендується головним комітетом для прийняття Верховною Радою.

Якщо пропозиції Президента України зводяться до вимоги відхилити прийнятий закон, порівняльна таблиця не подається.

При цьому інші комітети з власної ініціативи або за зверненням головного комітету можуть розглянути пропозиції Президента України на своїх засіданнях і не пізніше як у 10-денний строк із дня надходження такого звернення надіслати свої висновки до головного комітету [10];

4) направлення в разі необхідності пропозицій Президента України Головою Верховної Ради України, а у випадку його відсутності Першим заступником або заступником Голови Верховної Ради України для надання висновку у відповідні структурні підрозділи Апарату Верховної Ради;

5) розгляд Верховною Радою України закону разом із опрацьованими пропозиціями та зауваженнями Президента України не пізніше як за 30 днів після його повернення:

– заслуховування доповіді пропозицій посадовою особою, визначеною Президентом України;

– заслуховування співдоповіді головного комітету; надання доповідачем і співдоповідачем відповідей на запитання народних депутатів;

– постановка на пленарному засіданні на голосування пропозицій Президента України в тому порядку, у якому вони викладені Президентом України або в іншому визначеному Верховною Радою України порядку;

– обговорення окремих пропозицій Президента України до поверненого ним закону в разі прийняття відповідного процедурного рішення Верховною Радою України;

6) оформлення закону із пропозиціями Президента України, прийнятого після повторного розгляду або попередньої редакції в разі подолання вето, подання його на підпис Голові Верховної Ради України, невідкладне направлення його Президентом України на підписання.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що всю сукупність можливих правових наслідків застосування права вето Президентом України необхідно певним чином систематизувати, об'єднавши в групи й підгрупи. Насамперед усі правові наслідки необхідно поділити на матеріальні та процесуальні (процедурні).

До матеріальних правових наслідків доцільно зарахувати таке: скасування результатів голосування за закон у редакції, направленої на підпис Президента України; прийняття закону в попередній редакції

без урахування зауважень і пропозицій Президента або подолання вето Президента та ухвалення попередньої редакції закону тощо.

До процесуальних наслідків належать відкриття процедури розгляду пропозицій і зауважень Президента в головному комітеті Верховної Ради України; проведення експертизи й опрацювання відповідних пропозицій Президента; проведення повторного голосування за закон із урахуванням пропозицій і зауважень Президента або за попередню його редакцію тощо.

Крім того, правові наслідки застосування права вето Президентом України можуть бути імперативні (тобто обов'язкові, безальтернативні) та диспозитивні (такі, що допускають вибір із кількох можливих варіантів).

При цьому до обов'язкових правових наслідків належать скасування останніх результатів голосування за закон, щодо якого застосоване право вето Президентом України; необхідність проведення повторного голосування за нову редакцію закону з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України тощо.

Альтернативними наслідками застосування права вето Президентом України щодо законів, прийнятих Верховною Радою України, можуть бути такі: прийняття нової редакції закону з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України або відмова від прийняття закону взагалі, подолання вето Президента України й прийняття попередньої редакції закону; необхідність проведення експертизи пропозицій і зауважень Президента України тощо.

Отже, застосування Президентом України права вето щодо закону, прийнятого Верховною Радою України, може мати один із таких кінцевих результатів:

1) прийняття закону в новій редакції з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України. У цьому разі закон направляється на підпис Президента України, для його прийняття не вимагається набрання двох третин від конституційного складу Верховної Ради України схвальних голосів, закон приймається звичайною більшістю;

2) відмова від прийняття закону (за рекомендаціями Президента України) або ненабрання необхідної кількості голосів для його прийняття або подолання права вето, у результаті чого закон не приймається взагалі. У цьому випадку можливе повторне доопрацювання законопроекту, унесення до нього інших змін і доповнень або формування нової редакції законопроекту, у якій знову має пройти всі етапи його прийняття;

3) прийняття закону з урахуванням пропозицій і зауважень Президента, а також із унесеними до нього іншими поправками, які не мали місця в попередній редакції закону. Тобто, у цьому разі фактично на підпис Президенту України направляється новий закон, який ще не був ним розглянутий саме в такій редакції. Тому Президент України знову може застосувати право вето й повернути закон без підпису або підписати та оприлюднити його. При цьому на практиці може виникнути спірне питання з приводу того,

чи може Президент України в розглянутому випадку висловити свої зауваження й пропозиції до тих норм і положень закону, які вже містилися у ньому під час первинного направлення на підписання. За логікою це буде означати повторне застосування права вето, що є не допустимим за Конституцією України. Проте якщо взяти до уваги той факт, що Президент України має право повного вето (тобто воно застосовується до всього закону), то в разі внесення до нього поправок, які були відсутні в попередній редакції закону (щодо якого було застосовано право вето), цей закон фактично вважається новим і до нього загалом може бути знову застосоване це право, не залежно від того, до яких із його положень Президент України висловлює свої зауваження;

4) прийняття закону в старій редакції, у якій не враховано пропозиції та зауваження Президента України. Для цього вимагається набрання не менше ніж дві третини схвальних голосів від конституційного складу Верховної Ради України; після цього в Президента України виникає зобов'язання підписати й оприлюднити такий закон. Саме в такому випадку закон приймається як результат подолання вето Президента України.

Проведемо статистичний аналіз правових наслідків, які на практиці мали місце при застосуванні Президентом права вето щодо законів, прийнятих Верховною Радою України різних скликань.

Відразу необхідно зауважити, що найчастіше закон ухвалювався з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України. Що стосується випадків подолання Верховною Радою України вето, то вони є поодинокими [14].

Так, під час роботи Верховної Ради України I скликання (травень 1990 р. – травень 1994 р.) із 2 законів, щодо яких було застосоване право вето, обидва (100%) було знято з розгляду, тобто вони не були прийняті.

Протягом роботи Верховної Ради України II скликання (травень 1994 р. – травень 1998 р.) із 133 вето-ваних законів 9 (7%) прийнято з подоланням вето; 69 (52%) – з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України; 4 (3%) – у доопрацьованій редакції; 15 (11%) не прийнято й знято з розгляду. Крім того, 21 (16%) закон, повернутий Президентом України, узагалі повторно не розглядався.

До Верховної Ради України III скликання (травень 1998 р. – квітень 2002 р.) було повернуто Президентом України в порядку застосування права вето 322 закони, із них 180 (56%) прийнято з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України; 78 (24%) не прийнято й знято з розгляду; 46 (15%) повторно не розглядалося. Отже, за цей період не було жодного випадку подолання вето Президента України парламентом.

Під час роботи Верховної Ради України IV скликання (березень 2002 р. – березень 2006 р.) із 356 законів, повернутих у порядку застосування права вето Президентом України, усього 2 (0,5%) прийнято з подоланням вето; 206 (58%) – з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України; 79 (31%)

не прийнято й знято з розгляду; 46 (18%) повторно не розглядалося.

Верховна Рада України V скликання (березень 2006 р. – квітень 2007 р.) змогла подолати вето Президента лише щодо 6 (6%) із 99 ветоуаних законів; 25 із них (25%) прийнято з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України; 13 (13%) – у доопрацьованій редакції; 26 (26%) не прийнято й знято з розгляду; 2 (2%) направлено на доопрацювання; 24 (24%) повторно не розглядалося.

Протягом роботи Верховної Ради України VI скликання (листопад 2007 р. – грудень 2012 р.) Президентом було застосоване право вето щодо 209 законів, із яких 6 (3%) прийнято з подоланням вето; 77 (37%) – з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України; 9 (4%) – у доопрацьованій редакції; 82 (39%) не прийнято й знято з розгляду; 2 (1%) направлено на доопрацювання; 14 (7%) повторно не розглядалося.

Верховна Рада України VII скликання (жовтень 2012 р. – листопад 2014 р.) не змогла подолати вето, застосоване щодо 28 законів, при цьому 5 (18%) із них прийнято з урахуванням пропозицій і зауважень Президента України; 2 (7%) – у доопрацьованій редакції; 10 (36%) не прийнято й знято з розгляду; 2 (7%) направлено на доопрацювання; 9 (32%) повторно не розглядалося [14].

Отже, можна простежити принаймні дві негативних тенденції. По-перше, зростає кількість законів, які після повернення їх Президентом України в порядку застосування права вето не розглядалися повторно парламентом. Зі змісту ст. 94 Конституції України [1] не можна зробити однозначного висновку про те, чи може парламент відмовитись від повторного розгляду закону, повернутого Президентом України, а також від розгляду пропозицій і зауважень останнього. Водночас таке право чітко прописане в ч. 2 ст. 132 Закону «Про Регламент Верховної Ради України». Зокрема, у цій нормі зазначається, що закон, повернений Президентом України до Верховної Ради для повторного розгляду, після його підготовки в головному комітеті розглядається позачергово на пленарному засіданні Верховної Ради України не пізніше як за 30 днів після його повернення із пропозиціями Президента України, якщо Верховною Радою України не прийнято іншого рішення [10]. Таким іншим рішенням може стати, у тому числі, і відмова від повторного розгляду закону. На нашу думку, конституційність цього положення викликає сумніви. Варто звернути увагу на те, що пропозиції та зауваження Президента України до закону, який він повертає до Верховної Ради України в порядку застосування права вето, обов'язково підлягають розгляду у головному комітеті, а закон із їхнім урахуванням готується до повторного голосування. Од-

нак повторного голосування за підготовлений закон може не відбутися.

Отже, зважаючи на те що застосування права вето Президентом утворює додаткову (факультативну) стадію законотворчості – повторний розгляд, вона має бути пройдена й завершена прийняттям відповідного рішення (прийняття або неприйняття закону в одній із його редакцій – з урахуванням зауважень Президента України або без них). Тому положення ч. 2 ст. 132 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», зокрема фразу «якщо Верховною Радою не прийнято іншого рішення», необхідно переглянути.

По-друге, збільшується кількість законів, які не були прийняті повторно Верховною Радою України в жодному із варіантів – з урахуванням пропозицій Президента України чи без них. Це свідчить про те, що Президент і парламент України не дійшли згоди, не знайшли політичного та правового компромісу, причому останній відсутній як між цими суб'єктами правотворчості, так і всередині самої Верховної Ради України.

Із статистичного аналізу можна також зробити висновок, що якщо закон після повторного розгляду все ж таки приймається Верховною Радою України, то в більшості випадків це відбувається з урахуванням пропозицій Президента України. Що стосується випадків подолання вето Президента парламентом України, то їхня кількість за весь досліджуваний період не перевищувала 7%. Однозначно визначити причини цього явища не можна. З одного боку, це означає, що пропозиції та зауваження Президента України є конструктивними, справді вказують на недоліки прийнятого закону, його суперечності й прогалини. Однак також це може свідчити про складність конституційно визначеної процедури подолання вето, про великий політичний вплив Президента України в парламенті тощо.

Висновки. Отже, на сьогодні в конституційно-правовому регулюванні процедури, що розпочинається після фактичного застосування Президентом України права вето, існує багато прогалин і недоліків, які спричиняють порушення строків підписання закону, неодноразове застосування права вето й інші негативні наслідки. Крім того, варто вказати на неточності та розбіжності деяких законодавчих актів із положеннями Конституції України (наприклад, ч. 2 ст. 132 Закону «Про Регламент Верховної Ради України»). Тому необхідно вдосконалити конституційно-правове регулювання в цій сфері: уточнити в ст. 94 Конституції України наслідки, які можуть виникнути для Президента України, у разі невиконання ним свого обов'язку щодо своєчасного підписання законів; перевірити конституційність деяких положень Закону «Про Регламент Верховної Ради» тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 07.07.1998 р. № 11-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 27. – Ст. 139.

3. Органи державної влади України : [монографія] / [В.Ф. Погорілко, Л.Т. Кривенко, Н.Г. Григоруку, О.В. Батанов, В. Б. Авер'янов] ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2002. – 592 с.
4. Шохин А.Н. Взаимодействие властей в законодательном процессе / А.Н. Шохин. – М. : «Наш дом – L'age d'Homme», 1997. – 192 с.
5. Шатіло В.А. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / В.А. Шатіло. – К., 2005. – 189 с.
6. Георгіца А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А.З. Георгіца. – Чернівці, 1999. – 444 с
7. Берназюк Я.О. Деякі аспекти реалізації Президентом України права вето стосовно прийнятих Верховною Радою України законів / Я.О. Берназюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право». – 2011. – Вип. 16. – С. 62–64.
8. Дмитриева Л.И. Участие Президента Российской Федерации в законодательном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. / Л.И. Дмитриева. – М., 2005. – 147 с.
9. Бойко О.В. Інститут президентства в Україні і США (порівняльно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О.В. Бойко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 214 с.
10. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № № 14–15, 16–17. – Ст. 133.
11. Про затвердження Положення про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 28.08.2011 р. № 769 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/769/11-%D1%80%D0%B3>.
12. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.
13. Про затвердження Положення про секретаріат комітету Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 22.02.2008 р. № 305 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/305/08-%D1%80%D0%B3>.
14. Про кількість прийнятих законів Верховною Радою України I–VII скликань, які направлялися на підпис Президенту України, стан їх оприлюднення та повторного розгляду з урахуванням пропозицій (вето) Президента України : Відомості Головного організаційного управління Верховної Ради України станом на 27.11.2014 р.